

köre és fokozatosan növekvő mennyisége, amelyet központilag határoztak meg és bontottak le megyékre, járásokra, falvakra, illetve végül egyénekre. Az állami készleteknek 1950-ben még csupán 22, 1951-ben 47, s a „padlás lesöprések” idején, 1952-ben 73 százaléka származott begyűjtésből. Mindezek mellett a törvénytelenségek, politikai gyilkosságok a végletekig fokozták az elégedetlenséget. A második világháború utáni Magyarország máig is kiható, nemzedékek gondolkodásmódját meghatározó eseménye lett az 1956. október 23-án kirobbant forradalom és szabadságharc.

Az események lefolyása közzismert; a fegyveres ellenállás gócait a megszálló szovjet hadsereg november 10–11-ére mondhatni felszámolta, azonban az új hatalommal szembeni társadalmi ellenállás folytatódott. A forradalom szellemisége a megtorlások ellenére is tovább élt. A bosszú jellege eltért az 1956 előtti terrortól, amely egész társadalmi osztályok ellen irányult és százezreket sújtott. Az 1956 utáni megtorláshullám racionalitása abban rejlett, hogy „csupán” azokra sújtott le, akik valóban részt vettek a forradalomban. Az 1956 utáni perek is koncepciósak voltak, de nem betanított szöveget mondattak el a vádlottakkal (lásd a Bacsó Péter által 1969-ben rendezett *A tanú* című filmszatírárt), hanem a fizikai kényszer helyett a lelki megtörés vált fontosabb módszerré. A bírói függetlenség itt sem valósult meg, az ítéleteket a párt hozta meg, a bíróság csak a törvényesség látszatát igyekezett fenntartani. A megtorlást számos jogszabály szerint folytatták le, amelynek alapja továbbra is a Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállításába (BHÖ) ágyazott 1946. évi VII. tc. a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről (hóhértörvény) volt. 1956–1957 fordulóján azonban számos olyan törvényerejű rendelet született, amelyek a hatékonyabb megtorlást szolgálták. A megtorlás a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlásának adatai hiányosak, illetve a meglévő statisztikai kimutatások és jelentések is olykor ellentmondásosak. A kivégzettek pontos számáról napjainkban is vita folyik: 229 név szerint azonosított embertől a közel félezer föig. De akár melyiket is tekintjük, ez többszöröse a Haynau által elrendelt 120 kivégzésnek az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc leverését követően, a Trianon által még szét nem szabadalt Magyarországon. A megtorlás során 35 000 fő ellen folyt eljárás és 22 000 embert ítélték börtönre. A kádári megtorlás eszköztára is meglehetősen változatos képet mutatott: megtalálható benne az 1950-es évekre jellemző konstruált koncepciós perek alkalmazása éppúgy, mint a tényállásában valós, de jogi megítélésében a nemzetközi és a magyar jog normáival szemben álló megtorló perek. Nem is szólva arról, hogy közben a hatalom gátlátalanul és büntetlenül elkövetett háborús és emberiségellenes bűntetteket.

A rendszerváltoztatást követően egy demokratikus társadalom felépítőinek kötelessége, hogy hőseiről méltóképpen megemlékezzzék, a forradalom még közöttünk élő résztvevői közül sokan érzik azonban úgy, hogy nem csupán a rend-

szerváltoztatás előtt, de azt követően sem kapták meg a kiérdemelt elismerést. Joggal nehezményezhetik, hogy nem tárták fel kellő alapossággal a forradalmat követő esztendőők törtóriáját, nem vizsgálták ki a kommunista diktatúra alatt elkövetett törvénysértéseket, s jogilag nem vonták kérdőre a sortűzek, gyilkosságok elméleti kitervelőit és gyakorlati elkövetőit. Mindenesetre a forradalom átértékelése lezajlott, s csupán néhány korábbi állami vezetőnek okozott problémát 1956 népfelkeléssé, majd forradalommá „válása”. A rehabilitáció az első szabadon választott Országgyűlésre várt; a rendszerváltoztatást követően az 1956. októberi forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatásáról rendelkező 1990. évi XXVIII. törvény leszögezte: *„A szabadon választott új Országgyűlés halaszthatatlan feladatának tartja, hogy törvénybe foglalja az 1956. októberi forradalom és szabadságharc történelmi jelentőségét. Az újkori magyar történelem e dicső eseménye csak az 1848–49-es forradalomhoz és szabadságharchoz mérhető. 1956 őszének magyar forradalma megalapozta a reményt, hogy létrehozható a demokratikus társadalmi rend, és hogy a haza függetlenségéért semmilyen áldozat nem hiábavaló. A forradalmat követő megtorlás visszahelyezte ugyan a régi hatalmat, de nem volt képes kiirtani a nép lelkéből 1956 szellemét. Az új Országgyűlés kötelességének tartja, hogy ébren tartsa és ápolja a forradalom és szabadságharc emlékét. Az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy 1956 szellemének megfelelően mindent megtesz a többpártrendszerű demokrácia, az emberi jogok és a nemzet függetlenségének védelme érdekében, ezért első ülésén elsőként a következő törvényt alkotja: 1. § Az Országgyűlés az 1956. évi forradalom és szabadságharc emlékét törvényben örökíti meg, 2. § Október 23-át, az 1956. évi forradalom és szabadságharc kezdetének, valamint a Magyar Köztársaság 1989. évi kikiáltásának napját nemzeti ünnepé nyilvánítja.”* Közel húsz esztendővel később, az Országgyűlés által 2011. április 18-án Alaptörvény hitet tett mindemellett: *„Egyetértünk az első szabad Országgyűlés képviselőivel, akik első határozatukban kimondták, hogy mai szabadságunk az 1956-os forradalmunkból sarjadt ki.”*

1956 őszén egy háborúban eltiport, majd azt követően porig alázott és lehetetlenné tett, kizsákmányolt és lelkében megnyomorított nemzet nyerte vissza önrendelkezését, önbecsülését. A magyarság példát mutatott hősiességből, önfeláldozásból az egész világnak, s még bukásában is tartást adott az itthon maradóknak. Mihelyt elérkezett a szabadság pillanata, nem létezett az országban olyan erő, amely a szocialistának hazudott ideológia posványába vissza tudta volna kényszeríteni a függetlenné vált nemzetet. 1956-ban a szabadság ugyan csupán néhány napra adatott meg, de az akkor hozott véres áldozat nem volt hiábavaló. Szerepet játszott abban, hogy az ország a diktatúra csődjét követően véráldozat nélkül tért a helyes útra s elfoglalta helyét a demokratikus és független nemzetek sorában. Az út, amelyik idáig vezetett, hosszú és szenvedésekkel teli volt; akkor és ott kezdődött, amikor a csapadékmentes, napos, őszi időben, 1956. október 23-án este a Magyar Rádió székházának közelében eldőrdültek az első lövések. ●

Koncepciós perek Magyarországon

SZÖVEG: DR. HORVÁTH ATTILA

Minden diktatúrának alapvető problémája a legitimáció hiánya, valamint az, hogy a lakosság nagyobb része előbb-utóbb konfliktusba kerülhet a hivatalos ideológiával, a párttal, az egyes állami szervekkel, a rendszert meghatározó intézményekkel (például kuláktalanítás, téeszesítés, propaganda). Ezért a büntetőjogot eszközként használva számoltak le az állampárti vezetés vélt vagy valódi ellenfeleivel. Így történt ez Magyarországon is.

A totális diktatúra elveinek megfelelően olyanokat is letartóztatnak, akik nem politizáltak, nem fordultak szembe a hatalommal, sőt még leghűségesebb híveik közül is sokakat halálra ítélték vagy bebörtönöztek (lásd Rajk Lászlót, Kádár Jánost, Aczél Györgyöt stb.), hogy ezáltal mindenkit félelemben tartsanak. Az „objektív ellenség” megnevezése, az aktuális politikai céloknak megfelelő bővítése tömegindulatot válthatott ki és magyarázatot adhatott arra, hogy miért olyan rossz a lakosság életszínvonala. A folyamatos politikai, gazdasági és társadalmi válságot büntetőjogi szankciókkal akarták megoldani. Ezért a szigorú retorzió és a generális prevenció vált meghatározóvá. A büntetőjog ún. nevelő funkciója teljes mértékben háttérbe szorult. A „nép ellensége” nem számíthatott irgalomra. A sztálini elveknek megfelelően Magyarországon is egyre bővült a likvidálandók listája: felkerültek rá a „reakciósök”, a volt uralkodó osztály és az úri-keresztény középosztály tagjai, a kulákok, a közép- és gazdag parasztok, a malomtulajdonosok, az „ingadozó” középparasztok, az „úri bitangok”, a gyárosok, a kispolgárok,

a bürokraták, a gyanús értelmiségiek, a papok, szerzetesek, a klerikális reakció tagjai, a bürokraták, az imperialisták ügynökei, a munkát kerülő lumpenproletárok, a trockisták, a titóisták, a cionisták, a kozmopoliták, a nacionalisták, a Szovjetunió és a béketábor ellenségei, a munkásosztályt eláruló „álfasiszta” szociáldemokraták stb. A szovjet típusú diktatúrában a büntetőeljárás így elsősorban nem az igazságszolgáltatás érdekében, hanem a politikai céloknak alárendelten működött. Ennek megfelelően a büntetőeljárási jogot a szovjet mintát alapul véve, végtelenül leegyszerűsítve, a különböző eljárásjogi garanciákat a lehető legalacsonyabb szintre redukálva, inkvizitórius jellegűvé alakították át. A tömeges méretekben lebonyolított koncepciós perek nemcsak lejáratták a jog tekintélyét és társadalmi reguláló szerepét, de a köztörvényes bűnügyekben folytatott ítélkezést is eltorzították. Koncepciós pernek nevezzük azokat a büntetőeljárásokat, amelyekben a politikai cél elérése érdekében jogsértő módon, megalapozatlanul, bűnösség nélkül hoznak elmarasztaló íté-

letet. A tényállás fiktív, konstruált, a bizonyítás irányított, manipulált bizonyítékokkal történik. Anyagi jogi és eljárás-jogi szabályok megsértésével vagy amorális jogszabályok segítségével bonyolítják le a pert. A végső cél: a társadalom folyamatos fegyelmzése, megfélemlítése. Igyekeztek a tömegek hangulatát az elítéltek ellen fordítani. A koncepciós per tehát végső soron nem igazi per, mert hiányzik a kontradiktórius jelleg, a terheltnek esélye sincs arra, hogy igazságosan járjanak el vele szemben.

Az emberiség történelme során jó néhány példáját találhatjuk az ún. koncepciós vagy konstruált pereknek. A lenini–sztálini politikai rendszer azonban hatalmi technikája részévé tette az ilyen pereket. A Szovjetunióban mindennapos gyakorlattá vált, hogy a lakosság jelentős részét többé-kevésbé megformált bírói ítélettel, minden különösebb ok nélkül elítélték. A szovjet vezetés hasonló gyakorlatot vezetett be a II. világháború után a Vörös Hadsereg által megszállt országokban, ahol a szovjet tanácsadók segítségével koncepciós perek tömegével likvidáltak politikai ellenfeleiket, majd ilyenformán igyekeztek megszerzett hatalmukat is stabilizálni. Az ilyesfajta törvénykezés az orosz hagyományokon alapult, illetve a lenini–sztálini elgondolások alakították ki azt. A koncepciós perek tehát nem egyedi jogsértések következményei, hanem a terror szerves részei. A koncepciós perek indítására irányuló utasítás leginkább a pártvezetés részéről történt. Rákosi Mátyás még visszaemlékezéseiben is elismerte: „A kezdeményezés az én időmben a főtitkár funkciójának elengedhetetlen és szerves része volt.” Az illetékes szervek tudomására hozták, hogy milyen büntetőeljárásokra van szükség, azokat milyen számban és a társadalom mely része (vagy konkrét személyek) ellen kívánja lefolytatni, egyúttal tudatosítva azt is, hogy milyen büntetést vár a bíróságtól. A pereket, különösen a kirakatpereket, mindig végigkísérte egy korábban ismeretlen intenzitású sajtókampány. A legkülönbözőbb formában: vezércikkek, tudósítások, „olvasói levelek”, regények, novellák, versek, alkalmi csaszтусkák stb. követelték útszéli hangnemben a vádlottakkal szembeni minél kíméletlenebb eljárást és ítéletet. Leírták például a letartóztatott korábbi nevét, ezzel is az idegengyűlöletet, antiszemizmust sugallták. Minden eszközzel igyekeztek lejáratni a vádlottakat.

IMRÉDY BÉLA KIVÉGZÉSE / OSZK

A politikai rendőrség az elvárásoknak megfelelően elkészítette az ún. nyomozati tervet, ami aztán egészen az ítélet kiszabásáig meghatározta az egész büntetőeljárást. A nyomozati terv alapján véglegesítették, hogy kik lesznek a vádlottak és kik a tanúk. A tanúk a legtöbb esetben megbízható káderek vagy megzsarolt, megfélemlített emberek voltak, akik egy másik perben már vádlottként szerepeltek. Ezután kitaláltak egy olyan tényállást, amely alapján az ügyész vádat emelhetett, és a bíróság meghozhatta az ítéletét. Ilyenkor a konstruált ügyet a büntető törvénykönyv valamelyik szakaszához rendelték hozzá, vagy amorális jogszabályok könnyítették meg feladatukat. A koncepciós pereket mind módszerében, mind pedig külső formájukban többféleképpen bonyolították le.

KONSTRUÁLT PEREK

Ezeknél a pereknél a forgatókönyv elkészítésekor fordított sorrendet alkalmaztak. Először a politikai vezetés vagy a politikai rendőrség kitalálta a koncepciót: kit és milyen tényállás alapján kell elítélni. Ezután indították meg a gyanúsított ellen az eljárást, gyűjtötték össze a hamis bizonyítékokat, kényszerítették ki a beismerő vallomást, készítették el a vádiratot és hozták meg végül az ítéletet. Az ítéletek az idegen hatalom részére történt kémkedésről, a fennálló rendszer elleni összeesküvésről, izgatásról, deviza-bűncselekményről szóltak, esetleg árufelhalmozással és spekulációval vagy kuláksággal vádolták meg az áldozatokat. Az egyszerű állampolgárok ellen lefolytatott tömeges eljárásnál gyors és hatásos módszert alkalmaztak. Házkutatás esetében fegyvert vagy valutát „találtak náluk”, vagy ami még ennél is egyszerűbb megoldásnak bizonyult, elítélték őket „tiltott határátlépés kísérletéért”. Sokakat nem politikai, hanem valamilyen köztörvényes bűncselekménnyel vádoltak meg.

RAJK LÁSZLÓ PERE / MTI ARCHIVUM

IGAZSÁGTALAN ÍTÉLETEK

Ide tartoznak azok az ügyek, ahol a vádlott ténylegesen elkövette azt a cselekményt, amivel vádolják, de az egyébként nem valósította meg egyetlen bűncselekmény tényállását sem. Ilyen esetek voltak, amikor különböző politikai szervezetekben, szerveződésekben részt vevőket ítélték el. A politikálást, néhány személy laza kapcsolatrendszerét államellenes összeesküvésnek minősítették. Ilyenformán ítélték el az 1956-os forradalom és szabadságharc résztvevőinek jelentős részét is.

MÉLTÁNYTALANUL SÚLYOS ÍTÉLETEK

Ebben az esetben a vádlott valóban elkövetett valamilyen csekély súlyú bűncselekményt, amiért egy demokratikus berendezkedésű államban egészen enyhe büntetést szabnának ki, de a szocialista országokban politikai okokból a legsúlyosabb büntetéssel is sújthatták, akár halálra is ítélték az elkövetőt. A legkirívóbb ügyek az ún. gyűjtogató kulákok statáriális kivégzése volt. Gondatlanságból tűz keletkezett és emiatt több kuláknak minősített földművest halálra ítélték és kivégeztek. Ide sorolható még többek között Mansfeld Péter ügye is.

AMORÁLIS JOGSZABÁLYOK ALAPJÁN HOZOTT ÍTÉLETEK

A szocialista országokban jó néhány olyan jogszabályt alkottak, amelyek ellentétesek a nemzetközileg elismert jogelvekkel, az alapvető erkölcsi normákkal. Ezek a jogszabályok olyasmiórt büntették az elítélteket, amelyek egy demokratikus berendezkedésű országban nem számítanának bűncselekménynek. Így aztán e jogszabályok alapján akár valódi tényállás és „jogszerű eljárás és ítélet” alapján is megbüntethették az állampolgárokat.

A koncepciós perek formailag is változatosak voltak. Legtöbbjük titokban zajlott le, a nyilvánosság teljes kizárásával. Az ítéletről nem tájékoztatták a hozzátartozókat sem. Egyes esetekben engedélyezték, hogy kisebb létszámban hozzátartozók, illetve egyéb érdeklődők is jelen legyenek a bírósági tárgyaláson. Néhány kiválasztott vádlott esetében – elsősorban a lakosság megfélemlítése vagy a gyűlöletkelés érdekében – nagy nyilvánosság előtt, szovjet mintára folytatták le az ún. kirakatpereket. Ilyenkor minden eszköz megengedett volt. Az újságok, a tömegtájékoztatás már jó előre bűnösnek kiáltotta ki a vádlottakat, emellett minden

elképzelt módon negatív képet festett róluk. Ezek a perek úgy zajlottak le, mint egy hatalmas színielőadás. A vádlottak, a tanúk, a bírák és az ügyészek színészek módjára tanulták meg a szerepüket és mondták fel az előre megírt forgatókönyvet a tárgyaláson. A tárgyalásokat nagy, de válogatott közönség előtt, megbízható újságírók (köztük jó néhány nyugat-európai) tudósítása mellett, manipulált rádióközvetítéssel rendezték meg. A perekről végül nagy példányszámban propagandaanyagokat adtak ki. Ilyenek voltak a híres moszkvai perek a Szovjetunióban, a Magyar Közösség, a MAORT elleni, a Mindszenty-, a Rajk-, a Grósz- és Friedrich-per Magyarországon, a Kosztov-per Bulgáriában stb. Azt csak kevesen tudták, hogy ezen perek tanúit a legtöbb esetben titkos, ún. mellékperekben ítélték el. Különség az ilyen perekben csak annyiban mutatkozott, hogy amíg az elsőrendű vádlottak közül például Donáth György és Mindszenty József nem volt hajlandó együttműködni a Államvédelmi Osztállyal, addig Rajk László elvállalta a kirakatper főszerepét. Azoknál a bírósági tárgyalásoknál is, amelyek nem számítottak kiemelt, a sajtó által is folyamatosan ismertetett ügynek, Olti Vilmos 1952. szeptember 27-én a Pest Megyei Bíróságon tartott bírói értekezleten az alábbi instrukciókat adta: „Arra kell törekednie a bíróságnak, hogy a tárgyalóteremben érezhető legyen annak a drámai feszültségnek a légköre, amelyet az osztályharcnak a tárgyalóteremben lefolytatott szakasza a jelenlévőknek érzés- és gondolatvilágában kifejt. [...] A bíróságnak gondolni kell arra, hogy az emberek legnagyobb részben életükben csupán egy-két alkalommal jönnek el a bíróságra, és az itteni élmények számukra maradandóak lesznek. A bírói tárgyalás nevelő hatása a gyakorlatban észlelhető, közvetlenül is.” ●